

مخاطرات محیطی تطبیق خطوط مرزی با پدیده‌های ژئومورفولوژی

^۱ محسن جان‌پور، زهرا مظلوم^۲

^۱ استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، janparvar@um.ac.ir

^۲ دانشجوی کارشناسی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، zahramazloom1375@gmail.com

۱ - مقدمه

مرزها از جمله پدیده‌های فضایی - جغرافیایی هستند که از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای در مطالعات جغرافیایی برخوردار هستند . این پدیده‌ها اگر چه به صورت مصنوعی از سوی بازیگران سیاسی در فضاهای جغرافیایی ترسیم می‌شوند ولی اثرگذاری گسترده‌ای بر روی پدیده‌های جغرافیایی به ویژه زمانی که مرزها با پدیده‌های ژئومورفولوژی نظیر کوه‌ها، دره‌ها، رودها، دریاچه‌ها و غیره انطباق پیدا می‌کنند، دارند. از آنجا که مرزهای ترسیم شده از سوی حکومت‌ها محدوده مالکیت، صلاحیت و حاکمیت در فضاهای جغرافیایی را مشخص می‌کنند، حکومت‌ها برای محافظت از آنها و کن‌ترل و مدیریت فضاهای جغرافیایی تحت حاکمیت خود و افزایش بهره‌وری و سود از فضاهای مرزی به نفع کشور خود، تلاش‌های گسترده‌ای نظیر احداث موانع مانند جاده‌کشی در طول خط مرزی، خندق، دیوار، سد سازی در طول دره، تغییر مسیر آبریز رودخانه‌ها، تقسیم رودخانه به دو بخش و غیره را در پیش می‌گیرند . این رویکرد یکجانبه حکومت‌ها به مناطق مرزی و پدیده‌های ژئومورفولوژیک موجود در این فضاهای جغرافیایی به صورت‌های مختلف زمینه ساز ایجاد و توسعه مخاطرات محیطی متعددی در این فضاهای جغرافیایی بوده است و با توجه به افزایش نیاز کشورها به متابع آب و غیره توجه به بهره‌برداری از این فضاهای به صورت یکجانبه نیز تا حد قابل توجهی افزایش پیدا کرده و قاعده‌تاً مخاطرات محیطی ناشی از ان را نیز افزایش خواهد داد. اگر چه خود احداث خطوط مرزی در فضاهای جغرافیایی منطبق با پدیده‌های ژئومورفولوژیک و ایجاد گسترش در فضاهای جغرافیایی زمینه ساز مخاطرات محیطی گسترده‌ای است اما مراحل بعد از آن نیز یعنی کنترل و نگهداری از مرزها و نگرش یکجانبه جهت بهره‌برداری از مناطق مرزی بر افزایش این مخاطرات محیطی تا حد قابل توجهی افزوده است. بر این مبنای، مقاله حاضر با هدف شناخت کلی مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با پدیده‌های ژئومورفولوژی به انجام رسیده است.

۲ - روش انجام تحقیق

هدف مقاله حاضر بررسی مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با پدیده‌های مورفولوژیک است، که تحقیق از نوع هدف کاربردی محسوب می‌شود. روش کلی تحقیق حاضر توصیفی - تحلیلی است و برای گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی استفاده شده است. سوالی که در مقاله حاضر تلاش شده است به آن پاسخ داده شود این است که، تطبیق خطوط مرزی با پدیده‌های ژئومورفولوژیک چه مخاطرات محیطی (طبیعی و انسانی) را سبب می‌شود؟

۳ - مباحث نظری تحقیق

۳-۱- مخاطرات محیطی

مخاطرات محیطی را در واقع می‌توان این گونه تعریف نمود و قایع شدید جغرافیایی و حوادث مهم فناورانه که تهدیدی غیرمنتظره را برای زندگی انسان ایجاد می‌کنند و می‌توانند خسارات قابل توجهی را به کالاهای و محیط وارد کنند (امینی، ۱۳۹۳: ۷). مخاطرات محیطی، پیشامدهای ناگهانی یا تدریجی با خاستگاه طبیعی یا انسانی به شمار می‌روند که متأثر از آن، سلامت و امنیت گسترده زیست و اسکان بشر با خطر مواجه می‌شود. اسمیت دایره مخاطرات محیطی را به وقایعی محدود می‌کند که زندگی انسان را به واسطه خدمات حاد فیزیکی و مستقیماً شیمیایی تهدید می‌کند. وقایعی این چنین:

- * دارای سرچشمeh مشخص و تولیدکننده اثرهای نمایان؛
- * وقایعی در کل با آغازی سریع و با زمان کوتاهی برای هشدار؛
- * ایجادکننده زیانهای با فاصله زمانی کوتاه برای هشدار در موقعیت‌های مشخص؛

* تهدیدکننده مردم معمولاً باشد و مقیاسی که یک واکنش اضطراری را توجیه می‌کند و منجر به بحران می‌گردد (Smith; 1992, 58). در تقسیم‌بندی کلی از مخاطرات آنها را می‌توان به دو بخش به صورت زیر تقسیم بندی کرد:

(الف) مخاطرات طبیعی: اصطلاح مخاطره طبیعی به معنای وقوع یک پدیده با شرایط طبیعی است که در زمان و مکان معین، تهدید ایجاد کند و مخاطره آمیز شود (کیانی، ۱۳۹۱: ۱۰۰). حوادث ناگوار طبیعی یا به قولی بلاای طبیعی از جمله پدیده‌هایی هستند که موجب خسارات جانی و مالی جوامع بشری می‌شوند، این‌گونه وقایع عموماً به طور ناگهانی و غافل‌گیرانه به وقوع می‌پیوندد به استثنای برخی حوادث از قبیل خشکسالی که زمان شروع و خاتمه آن مشخص نبوده و حالت خزنه دارد همچنین تاثیرات سو آن به تدریج و حتی سالها بعد نمودار می‌شود (محمدنیا، ۲۰۱۰: ۴). هر اتفاق غیر مترقبه ناگهانی که موجب تضعیف و از بین رفتن توانمندیهای اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی مانند خسارات جانی و مالی، تخریب تأسیسات زیربنایی و کاهش زمینه‌های اشتغال در جامعه را فراهم آورد، به عنوان بلاای طبیعی معروفی می‌شود (خمر، ۱۳۹۲: ۱۴۹).

(ب) مخاطرات انسانی: اصطلاح امنیت انسانی که پس از جنگ سرد شکل گرفت، پارادایم نوظهوری برای درک آسیب‌پذیری‌های کروی است. استدلال کنندگان آن، برداشت‌های سنتی از امنیت ملی را به چالش کشیده و بر این باورند که مرجع مناسب برای جستار امنیت باید انسان‌ها باشند نه دول‌ها. امنیت انسانی دیدگاه امنیتی مردم محور را در مقوله امنیت ملی، ناچیه‌ای و کروی، ضروری می‌داند. بر این اساس، فهم چندرشته‌ای امنیت، مستلزم شناخت برخی حوزه‌های پژوهشی همچون مطالعات توسعه، روابط بین‌الملل، مطالعات راهبردی و درونمایه امنیت انسانی، حفاظت از هسته حقوق بشر است (کاویانی راد، ۱۳۸۹: ۳۸). در ارتباط با مخاطرات انسانی باید نخست بیان نمود که هر ریرون (۱۹۹۹) از چهار منبع امنیت انسانی سخن می‌گوید: محیط، نیازهای اساسی (مانند غذا و مسکن)، هویت و شأن، محافظت از آسیب و زیان. وی تصریح می‌کند که امنیت انسانی گروهی و فردی در اصل برای کسب رفاه است. در واقع هر چیزی که تحت نام امنیت انجام می‌شود به لحاظ صوری برآوردن همین توقع می‌باشد (بدیعی، ۱۳۸۷: ۱۱۷). از عوامل تهدیدکننده زیست محیطی در ابعاد انسانی می‌توان جدایی طلبی اقوام و اقلیت‌ها، اختلافات مذهبی، افزایش جمعیت و پیامدهای ناشی از تأمین مطالبات آن، عدم توجه به مفهوم توسعه پایدار و مهاجرت‌های داخلی و خارجی را نام برد (جاجرمی، ۱۳۹۲: ۲۰۳).

۲-۳- مرز

مرزها خطوطی هستند که حدود بیرونی قلمرو سرزمین تحت حاکمیت یک حکومت ملی را مشخص می‌کند. مرز عامل تشخیص و جدایی یک واحد متشکل سیاسی یا یک کشور از دیگر واحدهای مجاور آن است (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۶۹). به بیانی دیگر، مرزها به صورت دیوارهایی زندگی، هویت، خانه، کشور، حکومت، منافع (ملی) و ... را از دیگران جدا می‌کنند و به شما و آنها اعتبار و هویت می‌دهند. با نگاهی به اطراف خود و مرزهایی که در اطراف وجود دارد می‌توان این موضوع را بهتر درک کرد (حافظنیا و جان پرور، ۱۳۹۱: ۳۵). در مجموع می‌توان گفت، مرزها خطوطی هستند در فضای که محدوده حاکمیت، مالکیت و صلاحیت در سطوح مختلف فردی، گروهی، ملی، منطقه‌ای را مشخص می‌کنند (جان پرور، ۱۳۹۶: ۲۰).

باشد توجه داشت که مرزها دارای انواع و اشکال مختلفی هستند و تقسیم بندی های مختلفی از آنها صورت گرفته است. در این تحقیق منظور از مرزها، مرزهایی است که در فضای عینی و در سطح خشکی منطبق با پدیده‌های طبیعی نظیر کوه‌ها، رودها، جنگل‌ها، باتلاق‌ها و غیره ترسیم شده اند، است.

۳-۳- پدیده‌های ژئومورفولوژی

پدیده ژئومورفولوژی مانند حوضه آبریز، کوه‌ها، دره‌ها و ... است که از نظر کارکردی به بخشی از سطح زمین وابسته بوده و بوسیله یک فرایند یا مجموعه‌ای از فرایندهای ژئومورفولوژیک ایجاد شده است. همچنین هر عارضه طبیعی از سطح زمین را که خصوصیات و شکل قبل شناسایی داشته (Hartemink& McBratney, 2009) باشد، به عنوان یک پدیده ژئومورفولوژی می‌توان تعریف کرد.

۴ - بحث و نتایج و یافته‌ها

به صورت کلی بررسی های صورت گرفته نشان دهنده آن است که فضاهای جغرافیایی دارای پیوستگی های طبیعی و انسانی بوده و به صورت هم تکمیل کننده در کنار یکدیگر قرار گرفته اند. با احداث خطوط مصنوعی مرزها در این فضاهای جغرافیایی زمینه ایجاد گشست و شکاف طبیعی و انسانی در این بستر فراهم می‌شود و با تطبیق آن با پدیده‌های ژئومورفولوژیک، تلاش جهت کنترل و نگاری از طریق سد سازی در طول دره‌ها، دیوار سازی، جاده سازی در طول خط مرزی، فن‌کشی، ایجاد باتلاق و هندق، تغییر مسیر چشممه‌ها و غیره، همچنین نگرش یکجانبه به این مناطق زمینه برای شکل گیری و افزایش مخاطرات محیطی در این فضاهای جغرافیایی شکننده تا حد قابل توجهی افزایش پیدا می‌کند. اگر چه بحث مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با پدیده‌های



ژئومورفولوژی از اهمیت و جایگاه برجسته ای برخوردار است اما بررسی های صورت گرفته از سوی محققان نشان دهنده آن است که تا کنون کار خاصی که بتواند آن گونه که باشته و شایسته است، انجام نگرفته است. شاید برای گام اول بررسی مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با پدیده های ژئومورفولوژی را بتوان در قالب پنج بخش بر پایه پدیده های ژئومورفولوژیک به صورت ذیل تقسیم بندهی کرد. که هر بخش دارای مخاطرات اختصاصی و مشترک با سایر پدیده های ژئومورفولوژیک است که به صورت کلی به برخی از این مخاطرات اشاره شده است.

۱-۴- مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با کوه ها

- (الف) مخاطرات ناشی از بی توجهی به فرسایش کوه
- (ب) مخاطرات ناشی از تهی شدن کوه ها از پوشش گیاهی
- (ج) مخاطرات ناشی از تغییر مسیر چشمه ها و رودخانه ها
- (د) مخاطرات ناشی از بین بردن پوشش گیاهی جهت افزایش دید برای نگهداری و حفاظت از مرزها
- (ه) مخاطرات ناشی از ایجاد مسیر جاده های مرزی بر دامنه کوه
- (و) و ...

۲-۴- مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با بستر رودها

- (الف) مخاطرات ناشی از افزایش بهره وری یک جانبی
- (ب) مخاطرات ناشی از عدم لایروبی مسیر رودهای مرزی
- (ج) مخاطرات ناشی از تهی دولت ها به ورود پساب های مختلف به رودهای مرزی و ایجاد آلودگی
- (د) مخاطرات ناشی از ساخت سد بر روی رودها و کاهش آب در آن سوی رود
- (ه) مخاطرات ناشی از بی توجهی به آلودگی رود و حتی گاهی اوقات آلوده کردن آن به صورت عمدی
- (و) و ...

۳-۴- مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با جنگل ها

- (الف) مخاطرات ناشی از افزایش بهره برداری یکجانبه از جنگل ها
- (ب) مخاطرات ناشی از تخریب جنگل
- (ج) مخاطرات ناشی از ایجاد شکاف بین شکار و شکارچی
- (د) مخاطرات ناشی از جداسازی گونه های جانوری از یکدیگر
- (ه) مخاطرات ناشی از تخریب و از بین بردن جنگل
- (و) مخاطرات ناشی از احتمال آتش سوزی در جنگل ها
- (ز) و ...

۴-۴- مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با باتلاق ها

- (الف) مخاطرات ناشی از احداث سد بر روی رودهای متصل به باتلاق ها و درنتیجه خشک شدن باتلاق ها
- (ب) مخاطرات ناشی از بی توجهی حکومت ها نسبت به خشک شدن باتلاق ها و افزایش ریزگردها
- (ج) مخاطرات ناشی از ورود پساب ها و زهاب های کشاورزی به باتلاق ها
- (د) مخاطرات ناشی از بی توجهی به خشک شدن باتلاق ها گونه های جانوری از آن باتلاق ها
- (ه) مخاطرات ناشی از افزایش گرد و غبار ناشی از خشک شدن باتلاق ها
- (و) مخاطرات ناشی از، از بین رفتن زیست گاه های جانوری بومی و مهاجر
- (و) و ...

۴-۵- مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با دریاچه‌ها

الف) مخاطرات ناشی از بهره‌وری یکجانبه از دریاچه‌ها

ب) مخاطرات ناشی از احداث سد بر روی رودهای منتهی به دریاچه و خشک شدن تدریجی آن

ج) مخاطرات ناشی از خشک شدن دریاچه و افزایش نمک

د) مخاطرات ناشی از خشک شدن دریاچه و تغییر در آب و هوای منطقه

ه) مخاطرات ناشی از نوع بهره‌برداری از فضای دریاچه (نظمی، تفریحی و ...)

و) ...

در جمع بندی کلی در زمینه مخاطرات محیطی ناشی از تطبیق خطوط مرزی با پدیده‌های جغرافیایی باید گفت، اگر چه خطوط مرزی زمینه ساز و شکل دهنده هویت و امنیت کشورها است اما در کنار این امر میتواند به صورت‌های مختلف زمینه ایجاد و توسعه مخاطرات محیطی را نیز فراهم آورد. البته باید توجه داشت به هر میزان تعامل بین دو طرف دارای مرزهای مشترک جهت کنترل و نگهداری مرزها بیشتر و دوستانه تر باشد، زمینه برای کاهش مخاطرات ناشی از تطبیق خطوط مرزی با پدیده‌های ژئومورفولوژی بیشتر فراهم می‌شود و بر عکس به هر میزان تعامل بین دو طرف دارنده مرز مشترک یکجانبه و غیر دوستانه باشد مخاطرات محیطی ناشی از این انطباق تا حد قابل توجهی افزایش پیدا خواهد کرد. در این انطباق جدا از مشکلات سیلبری که در اثر تغییر شکل عوارض به دلایل مختلف به وجود می‌آیند مشکلات محیطی رفع پدیده‌ار می‌شود که علت اصلی آن توجه بیشتر حاکمیت‌ها در دو سوی مرز به جنبه سیلبری و امنیتی پدیده‌هاست و توجه چندانی به شرایط محیطی و زیست‌بومی پدیده‌ها صورت نمی‌گیرد و همین‌بی توجهی باعث شکل گھوی مخاطرات محیطی می‌شود که هم به معیظ زیست و هم به ساکنین مرزی هر دو قلمرو زلئن‌هایی گاهان جبران ناپذی وارد می‌کند. در این مقاله سعی کردیم مخاطراتی که بدلاً اتخاذ پدیده‌های ژئومورفولوژی به عنوان خط مرزی پدیده‌ها به اتخاذ سیاست‌هایی مبتنی بر حفظ زیست بوم و محیط زیست این پدیده‌ها و میزان بهره‌وری از آنها می‌برد اخذتند هیچ یک از این مخاطرات بوجود نمی‌آمد.

۵ - کلمات کلیدی: مخاطرات محیطی، خطوط مرزی، پدیده‌های ژئومورفولوژیک

۶ - مراجع

- [۱] امنیتی، سعیج، مددی، مهدی، شمسایی، فتح‌الله، قنبری، علی. (۱۳۹۳). شناسایی دیگاه‌های حاکم بر آسیب‌پذی‌ی شهربهادر برای مخاطرات محیطی و استخراج مؤلفه‌های تأثیرگذار در آن با استفاده از روش کوهو، دو فصلنامه علمی پژوهشی مددیت بحران، ویژه نامه هفته پادگان غیرعامل ۱۳۹۳
- [۲] بدیعی، مرجان، احمدی پرو، زهرا. (۱۳۸۷). نقد رویکرد نئولیبرالیسم و مخاطرات امنیت انسانی، مجموعه مقاله‌های همایش بین‌المللی امنیت انسانی در غرب آسیا.
- [۳] جاجرمی، کاظم، پیشگاهی فرد، زهرا، مه‌کوبی، حجت. (۱۳۹۲). ارزیابی تهدیات زیست محیطی در امنیت ملی ایران، فصلنامه راهبرد، سال بیست و دوم، شماره ۶۷، تابستان ۱۳۹۲، صص ۲۳۰-۱۹۳
- [۴] خمر، غلامعلی، رخشانی، امین‌الله. (۱۳۹۲). نقش راهکارهایی مدیریت بحران در جهت کاهش خسارات ناشی از زلزله مطالعه‌ی موردنی : شهر خرم آباد، جغرافیا و توسعه شماره ۴۱ زمستان ۱۳۹۴
- [۵] کاویانی‌زاد، مراد. (۱۳۸۹). تحلیل فضایی مخاطرات محیطی و بحران‌های بوم شناسی در ایان، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سیزدهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۹، شماه مسلسل ۴۸
- [۶] کلطی، اکبر، فاضل زلئی غریب، رضایی، بخت‌الله. (۱۳۹۱). بررسی اولویت سنجی مخاطرات محیط طبیعی شهر زابل، فصلنامه جغرافی و مطالعات محیطی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۹۸-۱۱۱
- [۷] حافظ‌نی، محمدرضا و جان‌پور، محسن (۱۳۹۲). مرزها و جهانی شدن با نگاهی کوتاه به مرزهای ایران. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- [۸] حافظ‌نی، محمدرضا (۱۳۸۵). اصول و مفاهیم ژئولوژیک. مشهد: انتشارات پالی.
- [۹] جان‌پور، محسن (۱۳۹۶). نگرشی نو به مطالعات مرزی (مفاهیم، اصول و نظریه‌ها). تهران: نشر انتخاب.
- [۱۰] Smith,K.(1992). Environmental Hazards: Assessing Risk and Reducing Disaster. Routledge, London